

AZ ANGOLKERTTŐL A VÁROSI PARKIG

THE DEVELOPMENT FROM DEER PARK TO URBAN PUBLIC PARK

SZERZŐ:
M. SZILÁGYI KINGA

LEKTOR:
JÁMBOR IMRE

ANGOL KERTBŐL ANGOLKERT

Nincs még egy művészeti ág, amelyben az angol kultúra annyira meghatározó lenne világszerte, mint éppen a kertművészet. Az angolkert megnevezés a köznyelvben nem csak stíluskorszakot jelent, hanem a természetes megjelenésű kertépítészeti térformálás megnevezésére is általános elfogadott terminus. Az angol tájképi kertstílus megszületése, a korszak kezdete a 18. század elejére, az 1700-1720 közötti évekre tehető. Mivel nincs olyan konkrét momentum, alkotás vagy esemény a történelemben és a kertművészet történetében sem, amely alapján ez a kezdet sokkal pontosabban meghatározható lenne, az 1830-as évekig (az eklektikus tájképi kertek megjelenéséig) tartó bő 100 évet tekinthetjük az angol tájképi kert korának. Ez a klasszicizmus és részben a romantika korszaka, amelynek a kertművészetben is több szakasza és stílusirányzata van; de ez a hosszú időszak kétségtelenül az angol szellemiség és az angliai alkotások hatásával és dominanciájával jellemezhető szerte Európában.

A század utolsó évtizedeiben a kontinens nem csak utolérte, hanem sok szempontból le is körözte a példaképet,

Angliát. A városi parkok, népkertek létesítésének szükségességét ugyanis 1779-ben megjelent *Theorie der Gartenkunst* című művében a dán származású és Kielben dolgozó filozófus és esztéta, Cristian Hirschfeld professzor hirdette meg elsőként. Az első, tisztán a városi polgárság igényeit szolgáló, a város saját területén létesült és a város által finanszírozott népkertet, a pesti Városligetet 1813 és 15 között a német származású, Angliát is megjárt Heinrich Nebbien tervezte, miután az erre szóló megbízást a meghirdetett tervpályázaton elnyerte. Nagy-Britannia persze nem azért maradt el a városi parkok létesítésében, mert nem tartották volna a népkerteket fontosnak a város életében. A dinamikus fejlődő, polgárosodó Londonban például nyolc királyi park volt, s a 18. század második felében ezeket időszakosan már látogathatták a város polgárai.

A rohamosan fejlődő angol gazdaság és az angliai városfejlődés új jelenségei Európa-szerte nagy érdeklődést keltettek. Előbb csak a francia protestáns menekültek hozták a híreket a kontinensre az abszolutizmus béklyóitól megszabadult országból, majd megindult egy sajátos vándorlás, amely Nagy-Britannia szellemi megújulásáról, a dinamikus

városfejlődéséről és a szigetország gazdag, gondozott tájairól, építészetről és kertművészetéről hozott híreket. A 18. század közepére a vándorutak célja már nem elsősorban Itália volt, hanem a szigetország. Anglia divatba jött, valóságos angломánia uralkodott el a kontinensen. A módos arisztokrácia mellett a tudásvágytól fűtött köznemesi réteg képviselői is hajóra szálltak, s bebarangolták Britanniát.

Az angliai fejlődésről szóló hírek – főként német közvetítéssel – eljutottak Magyarországra is. A magyar kultúra, a hazai művészet, amely hagyományosan integráló, befogadó jellegű volt, a 18. század végéig a földrajzi, geopolitikai környezetből eredően döntően német és itáliai hatások alatt állt. A külső hatások befogadása azonban soha nem jelentette az alázatos másolást, hanem sokkal inkább indíttatást és lendületet a megújulás felé. A 15. században az itáliai reneszánsz hatására európai szintű alkotások születtek – hogy csak a legfontosabbakat említsük – Visegrádon, Esztergomban, Budán és Pozsonyban, az építőművészetben, a kertművészetben és a képzőművészetben egyaránt. A német és francia hatás érhető tetten a magyar barokk építészet és

L.a L.b
L.c

1.a kép Rousham vadasparkja egy 18. századi metszeten
 FORRÁS: ENGLISH HERITAGE NMRC 11999-32
1.b kép Petworth vadasparkja egy 18. századi metszeten
 FORRÁS: ENGLISH HERITAGE NMRC 977138

1.c kép Littlecote House a 17. század második felében: jellegzetes angol táj hatalmas legelőkkel és vadasparkokkal
 FORRÁS: WWW.ROYALARMOURIES.ORG.UK

tájépítészet kiváló alkotásaiban. A felvilágosodás eszmeáramlatai eleinte még nyugat-európai közvetítéssel, német és francia áttétellel jutottak el hozzánk, de a 18. század végén már a tehetősebb, igényesebb magyar főurak, s a külföldön tanuló nemes ifjak és köznemesek is átkeltek a csatornán, s elragadtatással számoltak be a természetet idéző kertekről, az angol táj szépségéről, nyugalmaságáról.

Így került be a magyar nyelvbe az angol „park” szó is, amely eredendően tehát vadasparkot (deer park) jelentett. A 18. században az angol tájképi kert mozgalom formálta át az uradalmak nagy kiterjedésű vadasparkjait a szellemi megújulást szolgáló, művészi koncepció alapján alakított festői kertté,

1. Angliában az első újonnan létesített városi parkot Joseph Paxton tervezte. Ez volt a liverpooli Birkenhead park, amely 1843-ban épült.
2. A magyar főúri osztály prominens képviselői, épp bécsi udvari kapcsolataikat kihasználva, vehették a „vándorbotot”, hisz ők viszonylag könnyűszerrel kaphattak útlevélet. Herceg Eszterházy Miklós, Grassalkovich III. Antal, Brunszvik Antal, Festetics György, a három Teleki testvér, Széchenyi Ferenc, Vay Miklós, Forray András, Berzeviczy Gergely és Aladár és gróf Pálffy főnemesek kisebb-nagyobb tanulmányutakat tettek Nagy-Britanniában. A köznemesi sorból származó, s az első nemzeti könyvtárat alapító Sándor István is ott szívtta magába a friss, szabad szellemiséget. A Berzeviczy és a Teleki testvérek a göttingeni egyetemi tanulmányaik alatt látogattak el a szigetországba, s tanult emberek lévén, mind a politikai, társadalmi élet, mind a gazdaság vagy a városok, falvak, tajak éles szemű megfigyelőinek bizonyulnak. Berzeviczy Aladár által közölt levelezésekből kitűnik, hogy a nemes egyszerűséggel csak angomániának titulált rajongás milyen táj határok között mozgott, mennyire

megfogta az utazókat az ország életmódja, hangulata, gondozottsága.

2. kép Claude Lorrain: Landscape with Aeneas at Delos, 1672. National Gallery, London.

majd tájképi parkká, s végül megjelen-
tek a városi lakosság rekreációs igénye-
inek megnyitott városi parkok, közpar-
kok. A 19. század elején kibontakozó
magyar felvilágosodás angliai utazói már
ezekkel a szabadon látogatható városi
parkokkal találkoztak. Közülük Szemere
Bertalan volt az, aki az 1830-as években
a szigetországban tett tanulmányútján
rácsodálkozva a közkedvelt városi zöld
szigetekre, hazahozta, meghonosította a
magyar nyelvben a „park” szót.¹ Koráb-
ban a németből átvett „Volksgarten”,
azaz népkert volt a közpark megnevezé-
sére használt kifejezés.

A KLASSZIKUS FESTŐI KERT, MINT SZELLEMI MŰHELY

A 18. század kezdete Európa-szerte
még a barokkról szólt, nem csak a kato-
likus, hanem a protestáns országokban
is. Az építészeti és kertművészeti meg-
újulás forrása ekkorra újhól Itália lett, az
antik kultúra és a reneszánsz művészet
bölcsője. Az újjászületés egyik első hír-
nöke Inigo Jones építész volt, aki a 16-17.
század fordulóján hosszú tanulmány-
utat tett Itáliában, s különösen Palladio
művészete hatott rá. A palladionizmus
atyjaként is említhető Jones a klasszikus

értékrend és arányrendszer szerint ter-
vezte meg 1614-ben a greenwich-i királyi
birtokon a királynő nyaralóját, s néhány
évvel később a Whitehall fogadóépületét.

A század végén Herculaneum romjainak
felfedezése (1684) adott újabb lendüle-
tet az itáliai utazásoknak. A művészeti
tanulmányutak mellett a műkincsgyűj-
tés és felvásárlás is egyre népszerűbb,
s a gazdaságilag erősödő szigetország-
ban divat lett a klasszikus tájképfestmé-
nyek (Nicolas Poussin, Claude Lorrain,
Salvator Rosa, mint az itáliai iskola leg-
jelesebb képviselői) gyűjtése. Míg a kon-
tinenten a barokk kötöttségei alól a
rokoko szabadosabb, kicsapongó élet-
igenlése, s vele a szimmetria szigorának,
kötöttségeinek felrúgása adott némi eny-
hülést, addig Angliában az új társadalmi
rend, a parlamentarizmus és a közös-
ségi kormányzás kialakulását meghatá-
rozó liberális gondolkodás, s a Whig párt
megerősödése hívta életre az új művé-
szeti korszakot, melyben a tájképfesté-
szet talaján új irányt vett és kiteljesedett
a kertművészet is.

Az angol tájképi mozgalom nem első-
sorban esztétikai kérdés vagy éppen
divat volt, s nem is csupán egy új filozó-
fiai megközelítés, hanem a gazdasági

és a társadalmi élet változásának ered-
ménye. A 17. században ugyanis Anglia-
szerte megerősödött a Whig párt, mind
gazdasági, mind politikai szempontból.
A király egyeduralma ellenében gyako-
rolt hatalom tüntetőleg került az udvart,
a főurak inkább visszahúzódtak vidéki
birtokaikra, s hozzáláttak saját birtoka-
ikon a fejlesztéshez, a táj szépítéséhez.
Az udvartól távoli kastélyok, várak, udvar-
házak többnyire önálló és erős gazdasági,
politikai egységekként működtek, és bir-
tokosaik, nem egy közöttük a szabadkő-
műves páholyok tagjaiként, művelt, világ-
látott emberek voltak. Ahhoz, hogy tartós
és színvonalas életre lehessen berendez-
kedni, az épületet és a hozzá tartozó bir-
tokot, vagyis a kertet, a parkot is át kellett
alakítani. A késő barokk, olykor rokokó
vonásokat mutató kertek fenntartása még
a nagyobb birtokosok számára is költsé-
gesnek bizonyult. De a fenntartási költ-
ségek csökkentésén, a változó kerthasz-
nálati igényeken és lehetőségeken túl a
kertek átépítése további, sokkal mélyebb
mondandót is takart. A tájképi kert, a sza-
badon burjánzó növényzet, a mesterséges
formálástól megszabadított fák az önál-
lóságot, friss levegőt, a szabad döntést és
erőt, a szellem szabad áramlását, a ter-
mészet tiszteletre méltóságát és erejét
sugározták.

A birtokok megerősítése, többnyire a kialakult faluközösségek kárára már jóval korábban, a 16. század végén megkezdődött, amikor a vetésforgó rendszerű, egyszerű, a középkor óta szinte alig változó, faluközösségi elvekre épülő mezőgazdasági termelési forma már nem hozott elegendő hasznot. Különösen az állattenyésztés, a félnomád legeltetéses birkatartás hozama nem elégtette ki az egyre inkább felfutó gyapjúkereskedelem iránti igényeket. A közös legelők és a közerdők bekerítésével a termelés is belterjesebbé vált, elterjedt a trágyázás, a talajjavítás módszere, még nagyobb termelési, hozambeli különbségeket generálva. A birtokok megerősítése azonban többnyire a faluközösség földjeinek a leválasztásával és a közösen művelt területeinek igénybevételével, önkényesen zajlott. A bekerítéssel való területszerzés többnyire békés úton történt, de voltak lázongások is, hiszen az elvesztett közös földek miatt sokan nincsteleenné váltak. A 18. századig tartó bekerítések vagy elkerítések révén gyökeresen átalakult a birtokszerkezet és a művelési mód is. Az erdőterületek feltérzése, a mocsarak lecsapolás szinte mindenütt bekerítéssel történt, s utóbb többnyire legelő formájában tartották fent a területet. (Ennek következménye, hogy mind a mai napig Anglia-szerte viszonylag alacsony lett az erdőszűlség.) A tájkép meghatározó elemévé a legelő vált, aminek fenntartása a szigetország csapadékos klímáján kevesebb emberi munkát igényelt és több hasznot hajtott, mint az erdő. A megmaradt erdők pedig felértékelődtek eszmei, filozófiai, esztétikai értelemben, mint a Természet örökbecsű alkotásai. De nőtt az erdők értéke gazdasági vonatkozásban is – elsősorban az idős, beállt erdőállományok fahozama,

másodsorban a vadászat és az egyéb erdei termények jelentettek komoly bevételi forrást.

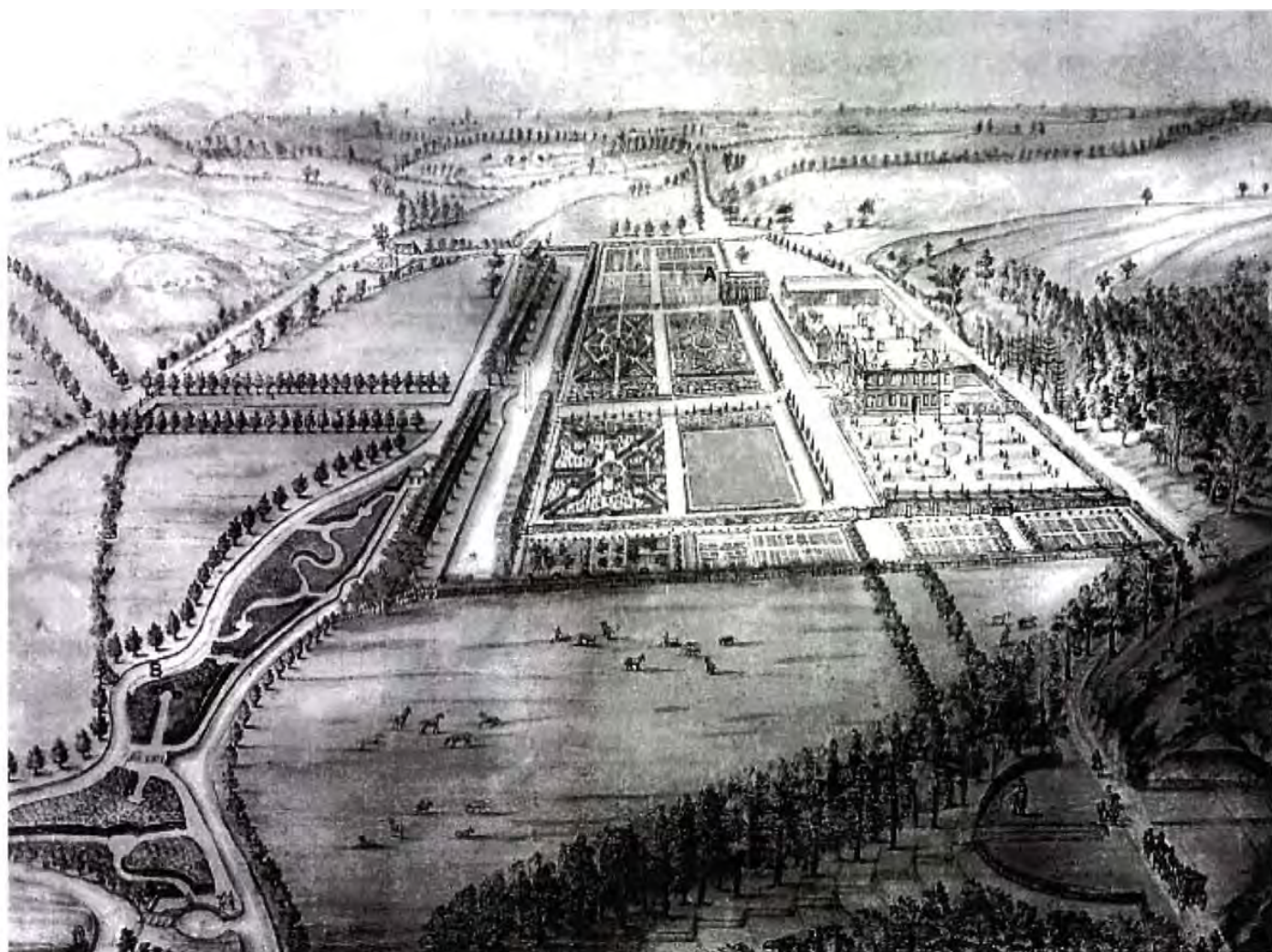
Nem véletlen, hogy a barokk kertépítészet formai és stílári béklyóit először épp a vadászerdők feltárása során vetették el. A 17-18. század fordulóján Sir William Temple, foglalkozására nézve író, tudós és diplomata, a keleti természeteszemlélet, valamint a kínai kertábrázolások és tájképek ismeretében elsőként alakított ki szabálytalan formavilágú kertet Surrey-megyei birtokán, a Moor Parkban. Az egykorú ábrázolások szerint a vadasparkot a meanderező vízfolyást, a folyókanyarulatokat utánzó szerpentinút tárta fel. Az „irregular”, és „regular”, vagyis a „szabálytalan és szabályos”, mai szóhasználatnál tájképi és architektonikus térformálás első megfogalmazása is Temple-től származik. A szabálytalan vadaspark, mint az angol tájképi kert előfutára másutt is felbukkant. Castle Howardban, Lord Carlisle birtokán a Wray Wood vadasparkjának feltárása és a Henderskelf Lane (jelentése: száz hegy útja), a hagyományos vándorút természetes meanderező nyomvonalának megtartásával már szakítottak a korábbi architektonikus renddel. 1718-ban Stephen Switzer örömmel üdvözölte Lord Carlisle döntését, hogy megőrizte a közel 70 hektáros, idős bükkal és tölgygel benőtt Wray Wood természeti szépségét, és a „természetes és udvarias” térformálás csúcának nevezte az íveskanyargós, az angol szóhasználat kifejezésével: szerpentinés úthálózattal feltárt vadasparkot. A szerpentin út tehát a szabad természet szimbólumaként jelent meg a 18. század első éveiben. A természetet, a tájat immár nem megregulázni

3. Szemere Bertalan: *Utazás külföldön, II. kötet, Nagy-Britannia és Izland. Budapest, 1840.* Szemere a park szót ligetkertnek fordította, a *pleasure ground* kifejezést pedig gyönyörteleknek nevezte.

4. Kulín Katalin: *Utazás a régi Angliában. Szemelvények az Erzsébet-korabeli mindennapi élet dokumentumaiból.*

5. A Tudor-kori Anglia belső és külső háborúskodásai - egyebek között - fellendítették a gyapjúkereskedelmet, ami egyenesen odavezetett, hogy a klimatikus adottságoknak amúgy is jobban megfelelő állattenyésztés mind nagyobb területekre terjedt át. A közlegelők már nem hoztak elég hasznot, s ezért az angol nemesség egy része területeket vont ki nem csak a faluközösségi művelt vagy legeltetett területekből, hanem a paraszti művelés alól. A bekerítésnek (*enclosure*) nevezett birtokszerzés során parasztok ezrei vesztették el megélhetési forrásukat.

6. Turner, *Garden History – Philosophy and Design 2000 BC-2000 AD*, Spon Press, 2005. p.192.

való, szabályos formák és keretek közé kényszerítendő adottságként látták, hanem a magáért való történelem, hagyomány és érték szimbólumaként. A 18. század eleji tájképi kert-kísérleteket azonban még irreguláris, átmeneti vagy éppen rokokó kerteknek nevezik a különféle szakirodalmi források. Az igazi áttörést a tájképi kert korszak hozza meg Angliában.

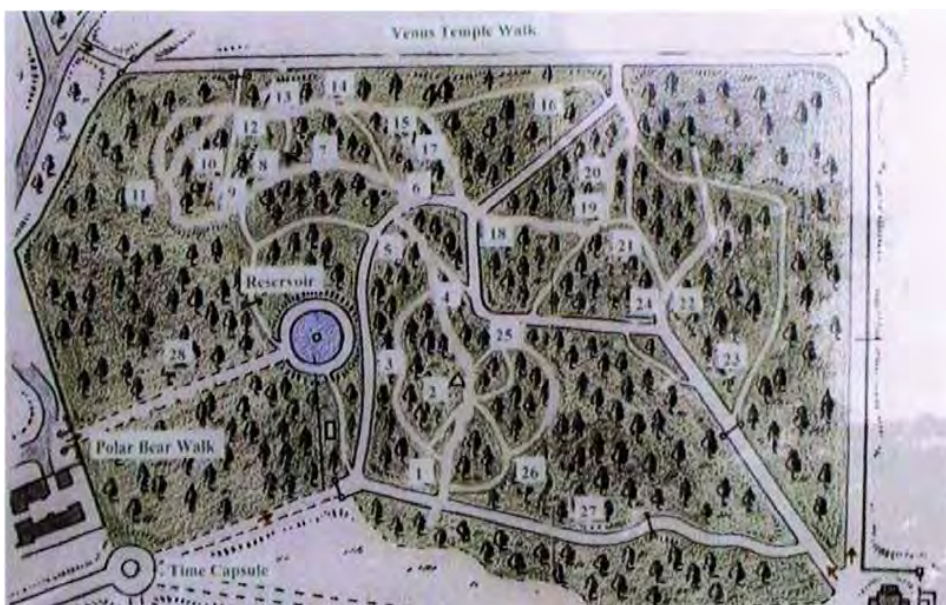
Az angol tájképi kert szinte egész korszakát áthatotta a festői hatások és megoldások keresése, de alapvetően más volt a filozófiai megközelítése a 18. század eleji, saját korszakolásom szerint a klasszikus festői kert stíluskorszakba sorolt kerteknek, mint a század második felétől a természet vadságát, eredetiségét és szépségét hirdető romantikus festői kerteknek. A klasszikus festői kertek esetében a tájképfestők képszerkesztési elvei vetülnek ki a kerti térbe, a kertet folytonosan változó képek, színpadi látványok sorozataként értelmezik. Az előtér nyugalalmát, egyszerűségét a középtérre koncentrált

történet ellenpontozza; itt kapnak szerepet az ókori szellemiséget megtestestítő antik isten-szobrok, az istenek lakhelyei, vagyis a templomok, vagy a diadalívek és kapuk, az urnák és emlékművek. A háttér maga a szabad természet, a táj, amiben a kerti kép feloldódik. Ebben a korai szakaszban a 17. századi tájképfestészet nem csak a képformálási technikát kínálta tálcán a kertművész számára, hanem tematikusan is rokonult a kertépítészettel a tájképfestészettel. A kerti terek képszerű alakítása sajátos, színpadias, színházi hatást kölcsönzött a kerti részleteknek. A kertet bejárva egyik jelenet a másik után tárul fel, s mind új tartalmat hordoz. Az egyes kertszínpadi képek, kerti terek többnyire elszigetelten jelennek meg vagy csak sejtésszerű átnyitások vetítik előre a következő kerti képet. De minden épített jelenet, minden kerti kép szemlélődésre, elmélkedésre készített, s ez is volt az alkotó művész célja. „Az individuum, az egyén és a természet harmonikus kapcsolatának megélésére kívánnak lehetőséget, mintegy

színpadot teremteni a passzív szemlélet, a nem cselekvő létezés szintjén. E kertek látogatója a magányos ember, aki a természet része, társa és szemlélője.”¹⁰

Az antik témából, kultúrából való építkezés ebben a korai szakaszban nyilvánvaló, a klasszicista vagy palladianus építészeti motívumok nem funkcionális vagy tisztán csak hangsúlyképző, látványtengelyt lezáró elemek a kertben, hanem fontos mondanivalót, szellemi-eszmei tartalmat hordozó Árkádia-idézetek. „Árkádia absztrakt, a görög mitológiába beépült formája az Elysium, a szentséges és egyben heroikus táj eszménye, amely a földi élet után az öröklét kerete, helyszíne, s egyben az emberi boldogság utáni vágyakozás tárgya és szimbóluma.”¹¹

A klasszikus építészeti emlékekből és mitológiai forrásokból merített idézetek végigkísérik ennek a stílusirányzatnak az alkotóit, bárhonnan is, bármilyen alappal is jöttek. Alexander Pope vagy

William Shenstone költőként, William Kent festőként (inkább piktor volt, hirtőkat, sétakocsikat festett tarkára), Henry Hoare jószemű, művelt, világot látott műkedvelőként alkotott marandandót és stílusalkotót a kertművészeti terén. Közülük azonban csak Kentben volt annyi tehetség, hogy ne csak idézetekkel éljen, hanem az antik építészeti formákat megújítva, meghonosítva, az angol építészeti hagyományokkal ötvözve újat hozzon létre. Kent vette észre és fogalmazta meg, hogy a természet, a táj voltaképp már maga a kert, vagy annak lehetősége. Ahogy Horace Walpole, a kor jeles esztétája, írója írta: a Három Grácia, vagyis a költészet, a festészet és a kertművészet feladata, hogy felöltöztesse, felékesítse a természetet.¹¹

A sokféle Arkádia-idézet változatossága mégsem válik zavaróvá vagy meghökentetővé a klasszikus festői kertekben, s ennek több oka van. Egyrészt a tagolt, zárt térszerkesztés, amely az egyes kert látványokat, képeket külön kezeli,

egymástól elkülöníti markáns tagolókeretező ültetvényekkel, míg az összelátású terek tiszta, egységes megfogalmazást nyernek. Másrészt a klasszikus idézetek egyszersmind belesimulnak az angol tájba, s átítatódnak az angol-brit építészeti formálás eszközeivel, anyaghasználatával és formavilágával. Harmadrészt a klasszikus építészeti idézetek nem pusztán formai megoldások, hanem a felvilágosult gondolkodást és eszmerendszert, az önálló, kreatív, szabad és felelős emberkép whig szellemiséget tükrözik.¹² Ez legtisztábban talán a Stowe kertjében lévő „brit nagyságok emlékművén” tükröződik. Az emlékmű sajátos keveréke a klasszikus formavilágnak és a zömök, kissé nehézkes angol építészetnek.

A szabadtéri képtárban az erényes brit férfiak között épp csak két uralkodó képmása tűnik fel: a whigek által is becsült III. Vilmos és a lovagkor hőse, Alfréd király. A szellemóriások közül a tudós Bacon és Newton, a költő Milton, Pope és Shakespeare, a polgári élet, a brit hirodalom felvirágzásának közsorból jött

3. kép A Moor Park egykorú ábrázolása meanderes, szerpentines útvonalat mutat, amely a szigorú architektonikus rendnek ellentmondva természetsszerű patakmedret mintáz.

4. kép Wray Wood vadaspark feltárása szerpentines úthálózáttal, s gazdag „kerti” programmal, amelyben a Stephen Switzer által tervezett különféle vízarchitektúrák játsszák a meghatározó szerepet.

FORRÁS: TWENTY FOUR HISTORIC STYLES OF GARDEN DESIGN

TOM TURNER 2008. GARDENVISIT.COM

5. kép Kent terve Rousham kertjének átalakítására a színpadkép-szerű szerkesztési elvet példázva

FORRÁS: ENGLISH HERITAGE NMRC 11999-37

7. Turner, Tom: *Garden History - Philosophy and Design 2000 BC-2000 AD*, Spon Press, 2005. p.191

8. Turner, Tom: *Twenty Four Historic Designs of Garden Design*, Gardenvisit.com, p.45.

9. Jámbor Imre: *Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében*. 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, Budapest, 2006. 1. sz. p.11.

10. Jámbor Imre: *Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében*. 4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat, Budapest, 2006. 1. sz. p.11.

11. *Gardens and the Picturesque*, Studies in the history of Landscape Architecture, John Dixon Hunt, MIT 1992. p.75

11. Hunt: *The British Garden and the Grand Tour*, p. 348

12. Williamson, Tom: *Polite landscapes. Gardens and society in Eighteenth Century England*. Baltimore, 1995. p. 63.

hőse, Drake kapitány, vagy éppen a jeles 17. századi, a palladionizmus atyjának számító építész, Inigo Jones kapott itt szobrot.

A klasszikus festői kert építésével a tulajdonos egyben hitvallását és politikai hovatartozását is megfogalmazta. Stowe tulajdonosa, Richard Temple, a későbbi I. Viscount Cobham akkor fogott birtoka átépítésébe, amikor kiesett Anna királynő kegyeiből whig elkötelezettsége miatt. A művelt és tanult arisztokrata számára magától értetődő volt, hogy, bár kiesett a közéleti szerepvállalásából, a közhivatali funkcióiból, mégsem zárkózott be a kastély falai közé, hanem szabad bejárást engedett birtokára a látogatóknak. Az udvartól távol, s az udvar ellenzékeként a kertművészet eszközeivel jelenítette meg erős politikai és gazdasági hatalmát és az e mögött rejlő szellemiséget. Stowe szellemi kisugárzása messzi földről vonzotta a látogatókat.

A 18. század első felében a honi és a nemzetközi turizmus fő célpontjai lettek az átépített, festői látványt nyújtó főúri tájképi kertek, amelyek csak a klasszikus ókori kultúra ismeretében voltak olvashatók és értelmezhetőek. A kevésbé tanultak számára ezért külön

„turistatérképet” is készítettek Stowe és Shenstone költő Leasowes kertjéhez,¹² mely szemléletesen és magyarázóan vezette végig a látogatót a kerten. Az eredendően individuális kertek így váltak társaságivá, s egyben a társadalmi-politikai fejlődést szolgáló terekké.

A 18. század közepén megjelenő festői kertek ezért döntően a politikai ellenzék építkezései voltak, saját programmal és mondanivalóval rendelkező művészi alkotások. Szigorúan a felső osztály, egy szűk elit kertjei, melyek részben vagy egészben, de elváltak a termelő farmgazdaságtól és ideológiai szerepet kaptak. Ezt a luxust csak igen kevesek engedhették meg maguknak. A kevesek, a kiváltságosak művészetét a gazdaságossággal kellett ötvözni ahhoz, hogy az új kertépítészeti térformálás általánosan elterjedhessen, s a tájképi kert mozgalom elsöpörje a barokk nyúgút és merevségeit. A gyakorlatias szemléletű kertész, Lancelot Brown az, aki Stowe-ban Kent mellett sajátította el a kertépítészeti mesterségét, s ötvözte azt a funkcionalista, gazdaságossági, fenntartói és fenntarthatósági szemlélettel. Munkája nyomán megszületett a tájképi park, az egykori architektonikus rendű vadaspark természetelvé, másik, új formája.

A FENNTARTHATÓSÁGI ELV A TÁJKÉPI PARKBAN

A korszak nevét adó tájképi park kifejezés nem csak a nagy léptékű, több száz hektáros területre kiterjedő méretből, összetett funkcionális rendszeréből és természetes, tájképi szerkesztettségéből ered, hanem a park szó eredeti, vadasparki jelentéséből is. A Kent tanítványaként Stowe-ból induló Brown ugyanis az egykori vadasparkból vezette le a tájképi parkot. Első alkotásai (Petworth, Harewood, Bowood) valóban nagyméretű vadasparkok, gazdag rőtvadállománnyal, és nagy legegőkkel, haszonállatokkal. A tájképi park éppen azért terjedt el, mert önfenntartóvá tudott válni, mert a hatalmas réteket, mezőket, a megmaradt vagy újonnan telepített erdőket, ligeteket vadlegelőként, vadasparkként hasznosították őz, szarvas vagy épp szarvasmarha, ló és juhok tartására. A legeltetés a szántóföldi művelésnél sokkal jobban jövedelmezett, a nyereséget pedig a kertészeti természetbe lehetett visszaforgatni, s így már üvegházakra, díszkertekre is futotta. A park szegélyterületein (az ún. belt), az erdős, cserjésbozótos részeken Brown meghonosította az apróvadak tenyésztését, a fácán és a

6. kép Rousham kertjének ábrázolása William Kent tervén
ENGLISH HERITAGE, NMRC 11999-32
7. kép A brit erények emlékműve Stowe kertjében
SZERZŐ: MEZŐS TAMÁS

fogoly elszaporításával pedig új szórakozási lehetőség kínálkozott a vadászatot egyébként is igen kedvelő arisztokrácia számára. S ezzel a vadasparkok egy nagyon is valós igényre adtak választ, hiszen 1720 után tilos volt vásáron nagyvadat árusítani. Az állattartás mellett a fahozam és más erdei termékek is komolyabb bevételt jelentettek a parkokat birtokló tulajdonosoknak.

A birtokgazdasági szempontok figyelembe vétele a gyakorlatiasan gondolkodó Brown számára logikus lépés volt, a birtokosok számára pedig hihetetlen lehetőség nyílt meg. Nem csoda, hogy a 18. században újabb és újabb lendületet vett az elkerítés. 1760-ig összesen 400 ezer hold termőföld vagy közlegelő elkerítését legalizálta a parlament, míg a századfordulóra tartó 40 évben 21 000 ezer hold elkerítését, „elparkosítását” hagyták jóvá. Olykor nem csak a termelést, a közösen művelt, legeltetett területeket vonták be a tájképi parkba, hanem a települések közötti utakat is, sőt kisebb falvakat is úgy egészében.¹³ Az elkerítéssel járó társadalmi feszültségeket, a munkanélküliséget, az elszegényedést sokan egyenesen Brownnak rótták fel – tegyük hozzá, nem is egészen alaptalanul.¹⁴ A Brown féle tájképi park már nem, vagy nem elsősorban a klasszikus idézetekről és az ókori eszmék megjelenítéséről szól. Festőiségét nem a klasszikus tájképek téri kivetítéseként kell értelmezni, hanem a természetszerű hatásokra törekvő, a táj adottságait, értékeit integráló nagyvonalú

térformálásban, terepalakításban, egyszerű, de látványos növényalkalmazásban megvalósuló, szinte a láthatárig egységes koncepció szerint kifutó gondozott-formált térrendszerként. A Hogarth-féle kettős ívű vonal, az ún. szépségvonal végigvonul Brown kertjein a térfalakat alkotó erdős zöldövezetben, a szerpentin formájú, kanyargós, hosszan elnyúló tó formájában, a külső zöldöv mellett elhaladó körüljáró útból, a változatos kerti képet eredményező, finoman leívelt domborzati formákban egyaránt. Jellegzetes megoldás nála az azonos fafajokból sűrűn telepített facsoport – amin a nálunk szokásosnál lényegesen nagyobb facsoportot, inkább erdőfoltot kell érteni, tekintettel a tájképi park óriási méretére. S mindezt szőnyegszerűen egységbe fogja az angol klímában egész évben szépen zöldellő tágas és áttekinthető gyepmező, mely körülöleli magát a házat, s távolabbról, a finom terephullámok révén a kastély, az épületegyüttes a gyepmezőben állónak tűnik fel. Növényalkalmazásában az angliai erdőalkotó fák uralkodnak, leginkább a tölgyek, a bükkök, s az exoták közül főként a cédrus.

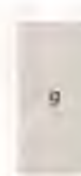
Az önfenntartó tájképi parkot már nem csak a legmódosabbak, a felső osztály kiváltságosai engedhették meg maguknak. A tájképi park divatja végigsöpört Nagy-Britannián. Brown mintegy 170 parkot tervezett, segédjei, munkatársai, tanítványai pedig folytatták a munkát és tovább terjesztették az új kertstílust. A Brown féle tájképi park ugyanis nem

- 13.** Charles Quest-Ritson: *The English Garden – A Social History*. London, 2001. p.136.
14. Quest-Ritson, 2001. p. 149
15. Williamson, p.73.

8. kép Petworth finoman hullámzó rétjei, facsoportokkal, kanyargós tóval és a háttérben kulisszaszerűen záró, puritán homlokzatképzésű kastéllyal, mely léptékében belesimul a tájba
FOTÓ: A SZERZŐ FELVÉTELE

9. kép William Gilpin metszete a Brown féle szabvány tájképi park és a romantikus festői kert közötti különbséget mutatja

csak jól működtethető, biztos hozammal kecsegtető birtokrendszer volt, hanem könnyen felismerhető és érthető formai eszközrendszere miatt könnyen lehetett másolni, utánozni. A tájképi park elterjedését a belső, honi turizmus további erősödése is segítette. Castle Howard tulajdonosa, Lord Carlisle kénytelen volt új fogadót építeni a látogatók számára, mert annyira megszállták a birtokát az érdeklődők. Másutt belépődíjat is szedtek, megint másutt a nagy turistaforgalom miatti károkra panaszkodtak.¹⁶ A tájképi park már nem csak gazdaságosan fenntartható birtokként üzemelt, hanem vonzotta a különféle rendű és rangú társadalmi rétegeket, s így a társadalmi élet helyszínévént oldotta, a társadalmi rétegzettségét, demokratizálta és homogénizálta a társadalmat.

A ROMANTIKUS FESTŐI KERTTŐL A TÁJKERTIG: A KERT, MINT A TÁRSASÁGI ÉLET HELYSZÍNE

Brown tájképi parkjai nem csak a társadalmat homogénizálták, hanem a tájat is – legfőbb kritikussai szemében mindenképp, akik a természet változatosságát, vadságát, eredetiségét kérték számon a 18. század második felében százszámra épülő parkokat szemlélve. Brown talán az egyik legvitatottabb személyisége az angol tájképi kertstílusnak, aki egyrészt nagy hatású, gyorsan és sokat dolgozó kertépítő, alkotó volt, akinek művei jelentősen hozzájárultak az angol tájképi

kert elterjedéséhez Nagy-Britanniában és szerte Európában, másrészt viszont önmagát ismétlő mesterember is, aki ontotta az egy kaptafára készült terveket, s a tervek megvalósításában erőszakkal kíméletlen volt.

Szinte törvényszerűen jött a változás. Az új, friss, termékenyítő gondolatok ismét a képzőművészetből érkeztek. Az 1760-as évektől kezdve egy új művészeti ágba tört élre Anglia. William Woollett festőművész új rézmetszet készítési eljárást dolgozott ki, s ezzel az angol iskola vette át a vezetést a metszetek, nyomatok készítésében élen járó franciáktól. Az első metszetsorozatok Anglia leghíresebb festői kertjeit, tájképi parkjait ábrázolták: West Wycombe, Painshill, Woburn Farm, Kew. Az új művészgeneráció legnagyobb hatású tagja William Gilpin volt, aki romantikus rajongásában mindent gyönyörűnek tartott, amit a Természet alkotott.¹⁷ Ezzel az elméletével a festői kertek új generációját, a romantikus festői kertek irányzatát készítette elő.

Gilpin azonban elsősorban festő volt, aki a természet tanulmányozására hosszas utazásokat tett Nagy-Britannia változatosabb, tagoltabb, már-már vad tájain, így a Why folyó völgyében, a Skót Felföldön és a Tóvidéken. A természeti formák mellett a legjelesebb kertekről, parkokról is írt műelemzéseket, készített rajzokat, metszeteket (Stowe, Blenheim, Hagley, Wilton, Stourhead). De a tájképfestő ecsetje elsősorban a természet, a

fák szépségét ábrázolta, még a klasszikus festői kertekben is, amelyeket pedig eredendően a klasszikus tájképfestmények, a klasszikus kultúra által ihlettek.

A korszak másik két nagy teoretikusa, Richard Payne Knight és Uvedale Price voltak Brown legádázabb kritikussai. Gilpinhez hasonlóan a természet festőiségét, spontaneitását, változatosságát, vadságát, izgalmasságát tartották fontosnak a szabad természetben is, de az ember alkotta kertekben és parkokban is. Szakirodalmi munkásságukon¹⁸ túl azonban inkább lelkes amatőrnek számítottak. Hatásuk a gyakorlatban meglehetősen lokális maradt, hiszen saját birtokuk alakításán túl nem merészkedtek tovább. Később Price igyekezett valakit találni, aki kertelméleti nézeteihez tényleges kertépítészeti, ábrázolási segítséget adhat, s végül Gilpin unokaöccse, William Sawrey Gilpin a festői kertről alkotott romantikus elképzeléseit több helyen is átültette a gyakorlatba.¹⁹

A romantikus festői kert igazi alakja azonban Humprey Repton volt, aki meglehetősen későn, 36 évesen döntötte el, hogy Brown nyomdokaiba lép. Pályafutása során aztán fokozatosan letért a browni útról, felhagyott a tájképi park nagyvonalú és nagy léptékű ideájával, és visszahozta a növények festői látványát, változatosságát a tájképi kertekbe. A század utolsó évtizedeiben ugyanis már érezhető volt az ipari forradalom társadalmat átfőmáló hatása, feltörőben volt

egy új, módos középréteg, egy újonnan formálódó polgárság, amely a Whig pártiak műveltségével ugyan többnyire még nem rendelkeztek, de életmódjukat már igyekeztek utánozni. Ezt az új társadalmi igényt ismerte fel Repton, s lett a középosztály igényes kerttervezője. A természet jó ismerőjeként új fogalmat vezetett be az addigra már elcsépeltnék, meguntnak tartott „English garden” (angol kert) fogalom helyett. Ez volt a „landscape gardening”¹⁶, amit magyarra tájképi kertként, vagy még inkább tájkertként fordíthatunk, utalva arra, hogy a kertépítést két mesterség

együttes munkáját igényli, a tájképfestőét és a gyakorlati kertészét, s nem utolsósorban utalva Repton sajátos alkotói módszerére, amellyel a kerten, parkon, vagyis a birtokon túli tájat is mindig bevonta a látványba, akár konkrét tervi javaslatokkal is. Reptonnál a kerten, a használaton, a társasági élet számára nyújtott kellemen és kényelmen volt a hangsúly, s a gyönyörködtetést szolgáló virágskert újra polgárjogot nyert. Nála a festőiség nem mehetett a használat, a kényelem rovására. Ami Brown tájképi parkjaiban a gazdaságosságot szolgálta, az Reptonnál

16. William Gilpin: *Essay on Prints*, 1768. p.1 „The picturesque eye, in quest of beauty, finds it almost in every incident, and under every appearance of Nature. Her works, and all her works, must ever, in some degree, be beautiful.”

17. R. P. Knight: *the Landscape*, 1794., *An Analytical Inquiry into the Principles of Taste*, 1805., *U. Price: Essay on Picturesque*, 1794.

18. Legismertebb műve az Oxfordshire-ben lévő Nuneham House, ahol főként Pinusokat telepített, és amely terület később az Oxfordi Botanikus Kert magját, a Harcourt Arborétumot képezte.

19. Repton, Humphrey: *The Art of Landscape Gardening*, London 1907. p.4.

20. Humphrey Repton: *Attingham in Shropshire. Red Book*

a képi értékek gazdagítása: míg Brown a park fenntartását szarvasokkal, őzcsapattal, marhacsordákkal, juhnyájakkal oldotta meg, addig Reptonnak a legelésző állatok a kép változatosságát, a lépték érzékeltetését jelentették.

A romantikus festői kert minden szempontból nemzeti termék volt, a brit táj gazdagsága, változatossága, vadsága, tagoltsága adta a festői szépség-élményt. Nem az antikvitásból, nem a mediterrán Európából, nem más régiók vagy korábbi kultúrák szellemiségéből nőtt ki, mint a klasszikus festői kert, hanem a honi természet élményéből. A Természet idealizálása, a Természetért, mint Alkotóért való rajongás és a nemzeti identitás-érzet a romantikus festői kertek fő mondanivalója. A tájkert a század végére minden festői hatása ellenére egyre változatosabb eszközöket vonultat fel. A pleasure ground, a virágoskert, a gruppok, az amőba formájú virágágyások, a virágos cserjék nagy tömegben való alkalmazása a kertészet diadalát jelentette. A polgárosodó Angliában a középosztály, a dzsentri és az új, vagyinosodó városi polgárság is részt kért a rangot, jómódot, kényelmet sugalló életmódból. A kastélyt és a hozzá tartozó parkot eltartó nagybirtok

hiányában és a városi adottságokhoz igazodóan persze más lett a lépték. A gyakorlatias, a birtokának rendben tartását fontosnak tartó dzsentrikörökben, s különösen a hölgyek, a feleségek körében divatba jött a kertészkedés, a kertépítés, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy a királyi család nőtagjai e téren is példát mutattak. A kert már nem csak a társasági élet színtere volt, hanem a mindenki számára elérhető realitás, a kreativitás és a mindennapi gondosság jelképe. A polgárosodó Angliában a pihenő- és diszkert polgárjogot nyert, a polgári élet része lett.

A VÁROSI PARK – KÖZHASZNÁLAT ÉS KÖZÉRTHETŐSÉG

A 18. század végéig a kertépítéssel története jobbára a magánkertek építésének története. A kertek „polgárosodásának” csaknem száz éves folyamata a szűk elitől, a felső osztálytól a középosztályon át az új polgári osztályig tartott. A gyáripár, a tőkés gazdálkodás fejlődése nyomán felgyorsuló városfejlődés, a nincstelen gyáripari munkások tömegei és a nagy francia forradalom eszméinek térhódítása szerte Európában a társadalmi egyenlőtlenségekre terelte

a figyelmet. Az elégedetlenség csökkentésére, a városi lakosság életének könnyítésére született meg Hirschfeld javaslata a városi parkok létesítésére. A közparkok a „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavakat fordították át a mindennapok életébe. A közpark sajátos olvasztótégely szerepet töltött be, amely a természet élményét, élvezetét kínálta egyformán mindenki számára, s amely épp ezért a különböző társadalmi osztályok és rétegek szabad találkozóhelyeként a társadalmi egyenlőtlenséget és szegregációt igyekezett csökkenteni.

A formai kialakítást tekintve a közparkok első generációja a romantikus festői kertek körébe tartozott. Az első városi parkok a közhasználatra átadott királyi, főúri vadasparkok voltak, mint például a párizsi Bois de Boulogne, amit eredetileg még XIV. Lajos nyitott meg, majd az 1770-es években történtek az első angolparki átépítések. Münchenben az Isar-menti vadasparkot a bajor választófejedelem egyenesen a francia forradalom hatására nyitotta meg, s nem sokkal ezután bízta meg Friedrich Ludwig Sckell schwetzingeri kertépítésszel az angolpark kialakításával (a müncheni városi park ma is az Englischer Garten nevet viseli).

A romantika természet iránti rajongását kiegészítette, vagy inkább felülírta a nemzettudat, a 19. században Európaszerte megerősödő nacionalizmus és patriotizmus. A parkok építészeti hangsúlyát adó klasszicista épületek, emlékművek már nem elsődlegesen a klasszikus kultúra megtestesítői voltak, hanem a nemzeti hősök, a dicső történelmi események tiszteletére és a nép okulására, lelki-szellemi nevelésére, gazdagításra emelt építmények.

A tiszta és nagyvonalú térformákat az 1820-as évektől kezdve fokozatosan váltotta fel egy eklektikus formavilág, ahol a különösen színpompás, geometrikus-rajzos virágágyak elburjánzása olykor már túlzott harsányságot eredményezett. A városi parkok több mint két évszázados története során számos funkcionális és térkompozíciós módosuláson mentek át. A tömeges használat, a gyorsan változó divat a rekreációs tevékenységek és igények körében, az átláthatóság és közérthetőség kívánalma, valamint a

nagyvárosok romló környezetminősége a városi parkok rekonstrukcióját követeli meg időről időre, részlegesen vagy teljes körűen. A városi parkok között számos történelmi kert van, melyek rekonstrukciója, értékmegőrző fejlesztése komoly kertépítészeti kihívást jelent.

Az elmélyülésre, a természet és az örök emberi értékek együttesének megismerésére és átélésére azonban ma többnyire nem a városi parkok, hanem sokkal inkább azok a történelmi kertként védett festői kertek és tájképi parkok adnak lehetőséget, amelyek évszázadokon át őrizték az Alkotás és a Természet egymásra épülő harmóniáját. Az élmény, ami egykor valóban csak a művelt kevesek kiváltsága lehetett, ma elérhető mindenki számára, ha birtokában van a látáshoz és a megértéshez szükséges tudásnak és képességnek. ©

10

11

12

10. és 11. kép

Repton terve Attingham birtokának rendezésére³¹. A folyó menti tájat a part rendezésével és a vízfelület növelésével nyugodt, festői előtérre varázsolta. A legelésző özek már

nem a vadászpark, hanem a tájkert látványának, a tájképfestménynek a hangulati és léptékadó elemei. **12. kép** Rousham, a Vénusz-völgy „színpadképe”
FOTÓ: SZILÁCVI KINGA

SUMMARY

THE DEVELOPMENT FROM DEER PARK TO URBAN PUBLIC PARK

The English term 'park' originally meant a deer park. The word appeared in the middle of the 19th century in Hungarian after Bertalan Szemere's visit to England during which he realised the meaning and the importance of parks. The 18th century English landscape garden movement inspired by the new liberal philosophy and the love of classical arts, transformed the deer parks of the aristocratic society into picturesque gardens or landscape parks. In the meantime they became the necessity for the recreation of the urban population in the form of urban parks in the early 19th century.

The classical picturesque gardens created by the liberal whig aristocrats reflect the rules and precepts of landscape paintings of the 17th century, and also the revelation and experiences of 'grand tours' and the Italian landscapes with the ruins and spirit of the cultures of antiquity. The English landscape garden movement started very slowly. There were only a few classical picturesque gardens reconstructed from the formal Baroque gardens or built in the new informal mood in the first half of the 18th century. In most cases, the owners took part in the design and building process personally, or even they were the only designers. Picturesque gardens were not strictly closed lordships, but instead a new phenomenon in English society and as a piece of art they attracted many visitors. They could be used as the theatre of social events, and also a way to confirm the political strength of the Whig party. In the most famous picturesque

gardens visitors were given professional guidance to understand the philosophy of the garden, to explain the meaning and the beauty of classical architectural elements.

In a half century period, the English landscape garden developed into a strong movement, which spread around the island and transformed the landscape of most of the large estates. The idea of involving the economical aspects into landscape garden design gave an important boost in the development of the estates. From the second half of the 18th century it was not only the high society with a very strong financial background that could afford to build and keep up the large landscape gardens. The income of the deer parks, of the woods and other vegetation of belts and clumps in the landscape parks made these estates sustainable in their economical aspect, while the coherent and clear landscape forms created the traceable model for many landowners. Landscape gardeners and their followers composed hundreds of landscape parks in the same spatial system while the philosophical meaning of picturesque gardens and the ancient or medieval architectural elements have been lost.

Instead of the pure, severe and boring landscape parks, the new designers' idea was to turn back to landscape paintings, but this time it was nature in its variety and wilderness that came into the forefront of the garden concept. The idea of romantic picturesque gardens has been drawn up by philosophers, painters and artists. Gardens and landscapes, first liberated from the strict formal rules of Baroque, have become again free from artificial, artistic landscape forms.

The dramatic change in landscape gardening happened in the late 18th century owing to the industrial development and the new middle class society, the newly-wealthy, who demanded and could afford a higher living standard. The motto of the great French Revolution, the watchwords of 'Liberty, Equality and Brotherhood' inspired an urban development process to create public green areas for the recreation of urban society of any level. First some royal or principal deer parks have been turned into urban parks in the continent, later new public parks have been created integrating new public functions and simplified architectural forms into the romantic landscape garden concept, so as to supply the increasingly populous urban society with sufficient recreational possibilities and gardens that are easy to understand. ©